

УДК 323.39:314

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ

Чернюк І.А.

Національний університет водного господарства та природокористування

Стаття присвячена процесу формування українського класу політичної еліти в контексті демократичних перетворень, її особливості та можливі трансформації в майбутньому. Визначені риси, які притаманні українській політичній еліті, такі як закритість, політичний та економічний консерватизм, клановість, популізм, прагматизм та одномірність, корпоративний егоїзм, низький рівень моральності. Описуються етапи формування політичної еліти та їх специфіка в Україні.

Ключові слова: політична еліта, демократизація, трансформація, модернізація, політична система.

Постановка проблеми. В умовах демократичних перетворень в Україні постало завдання трансформації та наповнення нової політичної еліти держави. Політична еліта активно впливає на реалізацію політичного курсу держави та інтересів суспільства загалом. Розпад Радянського Союзу та оголошення курсу на демократизацію української політичної системи значно вплинув на якість формування нової української політичної еліти. Процес оновлення представників правлячого класу був складний і суперечливий, що виявився у різноманітності методів боротьби, низькій ефективності управління (профанації демократичних змін) та прояву низького рівня політичної культури, політичної поведінки. Перед сучасною політичною наукою постає завдання виробити основні критерії функціональної ролі нової української еліти, що повинна стати формотворчим ядром української політичної нації.

Аналіз останніх джерел та публікацій. В Україні наразі на тему політичної еліти переважає публіцистична література, відчувається дефіцит серйозних наукових досліджень. Разом з тим, публіцистами та вченими піднято чимало злободенних проблем. Так, варто відзначити праці таких українських вчених, які приділяють увагу питанням трансформації політичної еліти І. Березна [1], Д. Бронніков, Д. Горбач [3], Ю. Панченко. У статтях Л. Мандзій [5] розглядаються теоретичні питання трансформації, зміни, оновлення еліт, принципи рекрутування еліт у перехідних суспільствах. С. Щедров досліджує регіональний аспект становлення політичної еліти України [11]. Тоді як В. Рихлік вивчає основні умови демократичної консолідації української еліти [8].

До не вирішених раніше частин загальної проблеми належить комплексний аналіз усіх аспектів процесу формування політичної еліти в період демократичних трансформацій.

Мета статті. Дослідити специфіку процесу формування політичної еліти в Україні під час демократичних трансформацій

Виклад основного матеріалу. Трансформація політичної системи України розпочалася із кардинальної зміни політичного курсу, рух до демократичного вектору розвитку. Особливу роль у даному процесі відігравали політичні еліти як суб'єкти прийняття та реалізації політичних рішень. Говорячи про політичну еліту, мають на увазі, з одного боку, «тих, хто править суспільством», з іншого – «кращих представників цього суспільства»; звідси, говорячи словами В. Фесен-

ка, «протиріччя між якостями політичної еліти, потрібними для того, щоб завойовувати і утримувати владу, і якостями, потрібними для того, щоб ефективно керувати», а політичну еліту можна визначити як людей, «які краще вміють боротися за владу, отримувати цю владу і утримувати її» [10, с. 1]. Таке розуміння еліти є наслідком відповідно функціонального або ціннісного підходів; з точки зору другого особи з високим соціальним статусом можуть і не входити до еліти, якщо вони не є виразниками базових цінностей соціуму. У даній статті еліту розглядаємо з функціональної точки зору, пов'язуючи її з формальним соціальним статусом, з «істеблішментом» або «панівною верствою».

Процес становлення нової української політичної еліти загалом проходив у рамках адміністративно-номенклатурної моделі за умов відсутності традицій державотворення, бездержавного характеру ментальності народу, якій значною мірою були властиві меншовартість, нерішучість у державотворчих процесах. При цьому проблема формування нової політичної еліти в Україні на початку 1990-х рр. була пов'язана із загальними проблемами державного будівництва, реалізації нових принципів і механізмів становлення еліти, які діють у більшості розвинених демократичних країн. Перед елітою постали завдання усвідомлення себе і свого місця в новій країні й у новому світі, розбудови за відсутності досвіду нової демократичної держави.

Проблема, яка виникла після проголошення незалежності пов'язана із відсутністю повноцінно сформованої політичної еліти за часів ССРСР. За радянських часів Україна фактично не мала повноцінно сформованої політичної еліти, а після проголошення незалежності функції політичної еліти перебрала на себе стара адміністративно-господарська еліта і номенклатура – елітарні чиновники радянських часів «застою», які й стали основною складовою, ядром «нової» еліти. Чимало з них вийшли зі старої виробничо-управлінської сфери, вони лише частково сприйняли ідеологію сучасного ринку, не володіли сучасними на той час технологіями підприємництва та державного управління, хоча швидко вирішили своє головне завдання – конвертувати колишній політичний капітал у новий, насамперед економічний, використовуючи, за визначенням Л. Мандзій, трансформаційну концепцію «політичного капіталізму» [5, с. 55]. Цей процес відбувся майже безболісно, оскільки номенклатура володіла всіма засобами для збереження влади, а в більшості населення

міцно вкоренилися стереотипи радянської свідомості, що не дозволяло адекватно сприймати альтернативні громадянські цінності.

Водночас ситуація вимагала певного «політичного бартеру», за яким номенклатура рекрутувала до своїх лав окремих конформістських лідерів контреліти. Загалом же представники політичних кіл національної гуманітарної інтелігенції, що склалися з «шестидесятників» – політиків-письменників, лідерів національно-демократичного руху і політичних дисидентів, залишилися в «новій» еліті на другорядних ролях, оскільки не володіли необхідними ресурсами, були практично не відомі широким верствам населення. Розкол української націонал-демократії тільки сприяв зміцненню номенклатурних кіл. Це зумовило низький інтелектуальний і культурний рівень еліти, які разом з браком компетентності державного управління в нових умовах звели нанівець потенціал соціального і політичного маневрування й зумовили відчуження політичної влади від більшості населення [9, с. 20]. Д. Горбач ще у 2003 р. наголошував на тому, що «саме перебування еліти часів *ancien regime* при владі в незалежній Україні розглядається багатьма як головна причина всіх сучасних соціально-економічних і політичних негараздів» [3, с. 197].

Більшою мірою лави політичної еліти поповнили підприємці нової генерації, вихідці з різних прошарків суспільства, серед яких було чимало осіб з низьким рівнем культури й моральності. За умов декларативного переходу до демократії ці люди відчували, що можуть домагатися високих щаблів у суспільній ієрархії. Їх переміщення сходинокми цієї ієрархії відбувалося безвідносно до їхніх чеснот і навіть заслуг перед суспільством. Цю частину «нової» еліти, яку можна характеризувати як «антиеліту», відзначали ділова хватка, вміння взаємодіяти з тінювим бізнесом і криміналом, космополітизм. Їх прихід сприяв живленню тіньової економіки, а безпосередньо в політичній сфері – процвітанню політичного нігілізму. В підсумку, як зазначає І. Побочий, «склалася «гримуча суміш», симбіоз двох моралей: старої, компартійної, з її принципом схиляння перед вищими і зневагою до нижчих, і авантюрної моралі «нової буржуазії» з її неповагою до закону» [7, с. 50].

Результатом формування такої еліти стало домінування окремих закритих адміністративно-економічних кланів, найбільші з яких сформувалися ще за радянської доби через фіксацію стабільних господарських та особистих зв'язків у номенклатурному середовищі. Ці клани як найпотужніші елітарні організовані суспільні групи почали активно змагатися у претензіях на визначення нового способу державного життя, використовуючи форсований транзит в Україну ліберальних цінностей; складовими цього способу стали протизаконне захоплення землі і приватизація власності, латентні операції з готівкою, руйнування старих господарських структур і механізмів без створення альтернативи. Крім того, перерозподіл сфер впливу за територіальною ознакою сприяв утворенню на їхній основі нових регіональних еліт [2, с. 35]. Досить швидко вони переросли в політичні, що дозволило легалізувати захоплену власність і кримінальний бізнес, а

разом з цим поступово посилювати свій вплив на прийняття політичних рішень державного значення. Злиття влади і власності сформувало нову олігархічну політичну систему.

За словами О. Крюкова, становлення української еліти відбувалося, крім іншого, на фоні економічної кризи і розвалу фінансової системи, наростання протидорства політичних сил (здебільшого малопотужних) і суспільного напруження, зростання рівня злочинності і процвітання кримінальних угруповань, що посилювало в суспільстві правовий нігілізм, розмитості відчуття елементарного соціального порядку, ціннісно-етичного і культурного вакууму, зростаючого песимізму соціальних очікувань [4, с. 471-472]. Власне політичної еліти фактично так і не було сформовано, хоча кількість політичних партій швидко зростала [6].

Після Помаранчевої революції з'явилися надії на оновлення політичної еліти, але очікуваної трансформації по суті не відбулося. Натомість за умов розквіту так званого «безформенного плюралізму» посилювалися інституційна невизначеність і фрагментація еліти. Головне ж у тому, що не відбулося оновлення номенклатурного ядра. Так, за даними Національного інституту стратегічних досліджень за 2010 р., які наводить І. Бережна, серед осіб, яких за період незалежності призначали на впливові посади в системі влади, 73% становили вихідці з партійної, господарської, комсомольської номенклатури радянських часів, а дві третини української політичної еліти становили особи, старші за 50 років [1, с. 4].

Якими ж є специфічні риси сформованої таким чином української політичної еліти? Серед ознак, що характеризують будь-яку політичну еліту, українській еліті властиві виражена групова свідомість, самостійність відносно до суспільства, поділ на владну та контреліту з різними в часі частками стосовно суспільних впливів, відносна єдність цілей та інтересів конкретних осіб, сталий погляд на власну групу як на «касту обраних», який за українських умов іноді набуває, якщо застосовувати термін М. Федорова, ознак «нарцисизму» [9, с. 20]. М. Головатий ще у 2006 р. за ціннісними орієнтаціями та реальними діями охарактеризував українську еліту як тоталітарно-ліберальну [2, с. 37]. Якщо користуватися сучасними класифікаціями політичних еліт, її, на наш погляд, слід віднести за способом формування до закритого типу, за характером внутрішніх відносин – до еліти з відносно низьким ступенем інтеграції, з низьким ступенем представництва, за ефективністю діяльності – до так званої «псевдоеліти», яка, за словами І. Побочия, «є не більше, ніж пародією на справжню еліту..., не створює нічого, крім ілюзій» [7, с. 51]. За стилем своєї діяльності сучасна українська еліта більше підходить під визначення її як «еліти лисиць», а за типом правління можемо назвати її тоталітарно-домінантною.

Важливою рисою української еліти є специфіка формування влади. Вона фактично формується не через природну легальну боротьбу політичних сил, а в надрах адміністративно-виконавчих структур; через це більшою мірою суб'єктами політичної активності виступають державні службовці, а не політичні діячі. Сам процес розбудови

ви партійної системи, що відзначався особливою активністю у 1990-х рр., відбувався під контролем тодішньої адміністративно-господарської еліти. Д. Горбач виділив такі риси української політичної еліти як «політичний та економічний консерватизм, схильність до авторитарних і командно-адміністративних методів, кругова порука, кланові зобов'язання... Замість ринкової економіки маємо її мафіозно-олігархічний варіант. Реальна демократія та громадянське суспільство існують у зародкових формах» [3, с. 198]. Клановість – риса, що набуває в українських умовах особливих форм. Л. Мандзій підкреслює, що клановість у політиці проявляється не тільки в закритості дій, незрозумілості, непрозорості для суспільства процесу прийняття рішень, а й у перенесенні багатьох методів та засобів досягнення мети з кримінальної сфери в політику [5, с. 53]. Через боротьбу кланів поза правовим полем українська політична еліта певною мірою більш безконтрольна й невідповідна порівняно з радянською компартійною елітою.

Популізм української еліти проявляється в тому, що в ній процвітає примітивний різновид політичного лідерства, прямо чи опосередковано орієнтований на завоювання популярності за допомогою гучних демагогічних гасел, нічим не підкріплених обіцянок, що проявляється, зокрема, і в правотворчій діяльності, спрямованій на підвищення політичного рейтингу чи задоволення

корпоративних інтересів, а не на впорядкування суспільних відносин. М. Головатий серед рис української еліти відзначає її «гіпертрофований прагматизм та одномірність» [2, с. 38], які парадоксально уживаються з надмірною строкатістю й динамічністю. М. Пірен також віднесла до специфічних рис української політичної еліти, крім іншого, «утилітарний прагматизм», «відсутність інтересу до теоретичного осмислення того, що відбувається в державі» [6, с. 11].

Висновки та пропозиції. Отже, з огляду на зазначені риси низька ефективність української еліти проявляється майже за всіма показниками – економіка, соціальна сфера, демографічна та екологічна ситуація, культурне життя суспільства, адже ефективність оцінюється не тільки з точки зору економічно-господарської цінності, а й з точки зору таких чинників як раціональність, продуктивність, демократизм, справедливості, професіоналізм тощо. Політична еліта, що склалася останніми десятиліттями в Україні, не виконує дуже важливої функції ефективного позитивного, передусім морального взірця. Через це, принаймні до 2014 р., відчуженість між елітою і населенням все більше зростала. І сьогодні політична еліта не користується довірою в суспільстві й фактично не може спиратися на підтримку громадян, політична еліта збільшуючи свої власні статки та надбання, все більше відривається від соціальної реальності простого українського суспільства.

Список літератури:

1. Бережна І. Оновлення політичної еліти в Україні: несподіванка обіцяної атаки / І. Бережна // Віче. – 2010. – № 7, квітень. – С. 4-5.
2. Головатий М. Кому служить політична еліта? / М. Головатий // Персонал. – 2006. – № 21(172), 30 травня. – С. 35-41.
3. Горбач Д. Еволюція української політичної еліти: від партійних босів до босів великого бізнесу / Д. Горбач // Наукові записки. – 2003. – Т. 22. – Ч. II. – С. 196-200.
4. Крюков О. Демократизація суспільства та розвиток еліти / О. Крюков // Вісник НАДУ. – 2004. – № 4. – С. 470-475.
5. Мандзій Л. Політична еліта в перехідних суспільствах / Л. Мандзій // Наукові праці істор. ф-ту Запорізького держ. ун-ту. – Вип. XXIII: Політична еліта в історії України. – Запоріжжя, 2008. – С. 50-61.
6. Пірен М. Українська політична еліта і проблеми демократизації суспільства [Електронний ресурс] / М. Пірен // Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/piren.htm>
7. Побочий І. Трансформація сучасної української еліти та її місце в політичній боротьбі / І. Побочий // Вестник Севастопольського гос. тех. ун-та. – Вип. 84. – 2007. – С. 50-54.
8. Рихлік В. Політична еліта України: проблеми консолідації / В. Рихлік. – Вісник СевДТУ. Вип. 91: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2008. – С. 90-93.
9. Федоров М. Нарцисизм посткомуністичної української еліти / М. Федоров // Політична думка. – 2005. – № 3. – С. 20.
10. Фесенко В. Як змінити якість політичної еліти України? Лекція [Електронний ресурс] / В. Фесенко. – 2012. – 23 листопада. // Режим доступу: <http://polit.ua/lectures/2012/02/28/fesenko.html>
11. Щедров Ю. Політична еліта сучасної України: регіональний аспект [Електронний ресурс] / Ю. Щедров. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_40/shchedrov_politychna.pdf

Чернюк И.А.

Национальный университет водного хозяйства и природопользования

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭЛИТА В КОНТЕКСТЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКИХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ В УКРАИНЕ

Аннотация

Статья посвящена процессу формирования украинского класса политической элиты в контексте демократических преобразований, ее особенности и возможные трансформации в будущем. Определенные черты, какие присущие украинской политической элите, такие как закрытость, политический и экономический консерватизм, клановость, популизм, прагматизм и одномерность, корпоративный эгоизм, низкий уровень нравственности. Описывают этапы формирования политической элиты и их специфика у Украины.

Ключевые слова: политическая элита, демократизация, трансформация, модернизация, политическая система.

Cherniuk I.A.

National University of Water and Environmental Engineering

POLITICAL ELITE IS IN CONTEXT OF DEMOCRATIC TRANSFORMATIONS TO UKRAINE

Summary

The article is sanctified to the process of forming of the Ukrainian class of political elite in the context of democratic transformations, her feature and possible transformations in the future. Certain lines, what inherent to the Ukrainian political elite, such as closed, political and economic conservatism, clan, populism, pragmatism and unidimensionality, corporate egoism, low level of morality. The stages of forming of political elite and their specific describe at Ukraine.

Keywords: political elite, democratization, transformation, modernization, political system.